

Mövzu:

Beynəlxalq hüquq və dövlətdaxili hüquq

G İ R İ Ş

P L A N

1. Beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı münasibətlərinin nəzəri əsasları.
2. Beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı təsir məsələləri:
 - a) beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili hüquq sistemində həyata keçirilməsi.
 - b) milli qanunvericiliyin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılması.
 - c) AR daxili hüquq sistemi və beynəlxalq hüquq.
3. Beynəlxalq müqavilələrin milli məhkəmələr tərəfindən tətbiqi.

N Ə T İ C Ə

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. İ.Balayev «Beynəlxalq hüquq» ümumi hissə. Bakı – 2000
2. L.Hüseynov «Beynəlxalq hüquq». Bakı – 2000
3. İnsan hüquqları. Bülliten №1
4. Az. Res. Konstitusiyası maddə: 130, 151, 148
5. Beynəlxalq müqavilələrin bağlanması, icrası və xitamı Qanun
6. Konstitusiya məhkəməsi haqqında qanun.
7. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 1995;
8. Azərbaycan Respublikasının «Polis haqqında» Qanunu, Bakı, 1999;
9. İnsan hüquqları və polis, Bakı, 2002;
10. **H.H.Hüseynov**. Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2000;
11. **İ.Balayev**. Beynəlxalq hüquq. Ümumi hissə. Bakı, 2000;
12. **R. Məmmədov**. Beynəlxalq hüquq. Bakı, 2002;
13. **Ə.İ.Əsgərov** «Beynəlxalq hüquq». Bakı, 1979.
14. Q.V. İqnatenko «Международное право» Учебник. М. 1999.

15. Ö.M. Kolosov «Mejdunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 1999.
16. İ.İ. Lukaşuk «Mejdunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 1999.
17. Q.İ. Tunkin «Mejdunarodnoe pravo». Uçebnik. M. 1994.
18. P.N. Birökov. «Mejdunarodnoe pravo» Uçebnik. M. 2001.
19. Kurs mejdunarodnoqo prava. V 7t.-M. 1989-1993.
20. İ.İ. Lukaşuk «Normı mejdunarodnoqo prava» M. 1997.
21. Ö.Ə. Baskin. «İstoriə mejdunarodnoqo prava» M. 1990.

G İ R İ Ş

1991-ci ilin sonundan Azərbaycan Respublikası müstəqil bir dövlət kimi yeni hüquqi məkana – beynəlxalq hüquq sisteminə daxil oldu. Bu vaxtdan etibarən

dövlətimizin tabula rasına universal, regional və ikitərəfli beynəlxalq müqavilələr, habelə beynəlxalq adət normaları yazılmağa başladı. Bu gün Azərbaycan Respublikası dövlətlərarası münasibətlərin, demək olar ki, bütün sahələrini əhatə edən zəngin beynəlxalq hüquq və vəzifələr «ehtiyatına», şərti desək, «öz beynəlxalq hüquq bazasına» malikdir.

Azərbaycanın «Beynəlxalq hüquq bazasında», dövlətimizin hal-hazıra qədər qoşulduğu 18 universal sazişdə ehtival olunmuş beynəlxalq insan hüquqları standartları xüsusi yer tutur. Həmin sazişlərin içərisində aşağıdakıları göstərmək olar. İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktı (qoşulma tarixi – 21 iyul 1992-ci il); Vətəndaş və siyasi və Hüquqlar haqqında 1966-cı il Beynəlxalq Paktı (21 iyul 1992-ci il); Uşaq hüquqları haqqında 1989-cu il Konvensiyası (21 iyul 1992-ci il); Qadınlara qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarını ləğv edilməsi haqqında 1979-cu il Konvensiyası (30 iyul 1995-ci il); Ayrı-seçkiliyinin bütün formalarının ləğv edilməsi haqqında 1965-ci il Beynəlxalq Konvensiyası (31 may 1996-cı il); və başqaları. Diqqətə layiq haldır ki, hələ suveren xalqlar aidəsinə daxil olan anda dövlət müstəqilliyi haqqında konstitusiya aktında (maddə 19). Azərbaycan Respublikası ümumidünya insan hüquqları bəyannaməsi – insan hüquqları sahəsində Ən nüfuzlu beynəlxalq sənədi tanıdığına bəyan etdi. Dövlətimiz bütövlükdə beynəlxalq hüquqa o cümlədən insan hüquqları haqqında beynəlxalq hüquq normalarına özünün olduqca «lokal» münasibətini 1995-ci ilin noyabrın 12-də referendum yolu ilə qəbul olunmuş konstitusiyanın bir sıra müddəalarında ifadə etmişdir. Müasir, xüsusilə 1990-cı illərdə qəbul edilmiş konstitusiyalar üçün səviyyəli olan «Beynəlmilləşmə»gtendensiyası Azərbaycan Respublikasının əsas qanununda özünün əksini tapmışdır. Qətiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda dövlətimizin öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəliklərin milli hüquqi implementasiyası üçün adekvat konstitusiya əsas yaradılmışdır. Bu, ilk, amma olduqca əhəmiyyətli addımdır. Bu sahədə əsas sözü isə beynəlxalq standartları tətbiq etməli olan məhkəmələr, xüsusi ilə konstitusiya məhkəməsi deməlidir.

İnsan hüquqları haqqında beynəlxalq hüquq normalarının Azərbaycanın Yuristikiyası çərçivəsində həyata keçirilməsi probleminin öyrənilməsinin çox mühüm praktik əhəmiyyəti vardır.

Sual 1. Beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı münasibətlərinin nəzəri əsasları.

Beynəlxalq hüquq və dövlətdaxili (milli) hüquq müstəqil fəaliyyət göstərən, lakin bir-birilə əlaqədə olan və bir-birinə qarşılıqlı təsir göstərən hüquq sistemləridir. Lakin bu fikir beynəlxalq hüquq elmində və praktikasında heç də birmənalı qəbul olunmur. Bu məsələ beynəlxalq hüquq nəzəriyyəsinin əsas problemlərindəndir. Onun düzgün həlli beynəlxalq hüququn özünün nə olması, o hansı subyektlərə,

obyektə, təmzimplənən metoduna, təsirdairəsinə malikdir, dövlət suverenliyi ilə necə üzləşir kimi suallara cavabdan asılıdır.

Elmdə beynəlxalq hüququn və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı münasibətini izah edən nəzəriyyələr mövcuddur:

1. Monizm nəzəriyyəsi

Bu nəzəriyyənin nümayəndələri (əsas nümayəndəsi görkəmli hüquqşünas alim **H.Kelzendir**) hər iki hüquq sisteminin vəhdət təşkil etməsini iddia edir. Onlar belə hesab edirlər ki, beynəlxalq hüquq və dövlətdaxili hüquq «hüquq» adlanan vahid sistemin iki komponentidir. Bu konsepsiyanın tərəfdarlarının bir hissəsi dövlətdaxili hüququn üstünlüyüdə, digərləri isə beynəlxalq hüququn üstünlüyündə israr edirlər. Hər iki normalar sistemi bir mühitdə fəaliyyət göstərir və eyni məsələni nizama salır. İndi geniş yayılan konsepsiyalardan biridə beynəlxalq hüququn dövlətdaxili hüquqdan üstünlüyü nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyənin tərəfdarları beynəlxalq hüquq ali hüquq qaydası elan edirlər. Beynəlxalq hüquq dövlətdaxili hüquqla yanaşı, hüququn bütöv bir universal sistemini təşkil edir. Eyni zamanda eyni məsələ ilə bağlı olduqlarına görə, iki sistem arasında ziddiyyət ola bilər. Bu zaman beynəlxalq hüquq üstünlüyə malik olur. Praktiki baxımdan bu, o deməkdir ki, dövlətin qanunverici orqanı və məhkəmələri daxili hüququn beynəlxalq hüquqa uyğun olmasını təmin etməlidir. Əgər belə bir uyğunluq yoxdursa, milli məhkəmə beynəlxalq hüquq normasını tətbiq etməlidir.

Monizm nəzəriyyəsində bir cərəyan mövcuddur. Bəzi mənbələrdə «tərsinə monizm» adlanan bu doktrinaya görə, milli hüquq beynəlxalq hüquq üzərində üstünlüyə malikdir. Burada beynəlxalq hüquq milli hüquq sisteminin tərkib hissəsi, onun sahələrindən biri kimi götürülür. Onların ən görkəmli nümayəndələri alınan hüquqşünasları Tsorn, A.Massondur. Bu nəzəriyyə tərəfdarlarının düşüncələrinin əsasında Hekelin baxışları dururdu. Hekelə görə dövlət «yerdə ən ali hakimiyyətdir». O, təkcə dövlətdaxili deyil, beynəlxalq hüquq normalarında istədiyi kimi dəyişə bilər beynəlxalq hüquq xarici dövlət hüququ kimi səciyyələndirilir. Beləliklə, dövlətdaxili hüququn üstünlüyündə təkid edənlər beynəlxalq hüquqa müxtəlif dövlətlərin xarici hüquqlarının cəmi kimi baxırlar.

2. Dualizm nəzəriyyəsi.

Bu nəzəriyyəyə görə (əsas nümayəndəsi məşhur alman alimi **Tripeldir**), beynəlxalq hüquq və dövlətdaxili hüquq bir-birindən ayrılıqda mövcud olan və fəaliyyət

göstərən iki tamamilə müstəqil hüquq sistemləridir. Beynəlxalq hüquq dövlətlər arasındakı münasibətləri nizama salır, dövlətdaxili hüquq isə dövlətin ərazisində fərdlərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edir. Dualizm beynəlxalq hüquq və dövlətdaxili hüququn eyni sahədə fəaliyyət göstərməsini inkar edir, lakin qəbul edir ki, onların eyni predmeti vardır. Bu predmeti beynəlxalq hüquq beynəlxalq səviyyədə, milli hüquq isə dövlət daxilində tənzimləyir. Məsələn, əgər fərdin beynəlxalq hüquqla təminat verilən hər hansı hüququ dövlət tərəfindən pozulubsa, milli məhkəmə bu zaman milli hüququ tətbiq edəcəkdir. Dövlət öz öhdəliklərini beynəlxalq səviyyədə poza bilər, lakin bu, beynəlxalq məhkəməyə aid olacaqdır. Başqa sözlə, beynəlxalq məhkəmələr beynəlxalq hüququ, milli məhkəmələr isə milli hüququ tətbiq edir. Dualizm doktrinasından belə alınır ki, dövlətin hərəkəti öz ərazisində tam qanuni ola bilər, lakin bununla belə həmin davranış beynəlxalq məsuliyyət doğura bilər.

Digər dualist nöqtəyi - nəzərə görə beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq iki müxtəlif hüquq qaydasıdır. Bu istiqamətin ən görkəmli nümayəndəsi italyan hüquqşünası D.Antsilotti göstərir ki, beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq ayrı-ayrı hüquq qaydalarından ibarətdir. lakin bu o demək deyil ki, onlar arasında əlaqə yoxdur. D.Antsilotti yazır ki, Beynəlxalq hüquq dövlətdaxili hüquqa, o da öz növbəsində beynəlxalq hüquqa istinad edə bilər. Bundan əlavə o beynəlxalq hüquqda nəzərdə tutulan, onun icazə verdiyi qadağan etdiyi qanunvericilik fəaliyyəti haqqında da qeydlər etmişdir.

Hər iki konsepsiyanın tərəfdarları beynəlxalq hüquqla obyektiv reallığı – dövlət suverenliyini qarşı-qarşıya qoyurlar. Lakin onlar bir-birini ehtimal edir, nəzərdə tutur. Birinin inkarı digərinin inkarına gətirib çıxarır. Onlar dövlət suverenliyini ancaq mütləq mənada ehtimal edirlər. Dövlətlər təkcə bir-birindən deyil, həm də beynəlxalq hüquqdanda asılı deyil. Dövlət suverensiliyi isə dövlətlərin beynəlxalq hüquqa deyil, ancaq bir-birinə tabe olmaları anlamındadır.

Son zamanlar mülayim monizm adlanan nəzəriyyədə başlamışdır. Ona görə, dövlətdaxili sferada beynəlxalq hüquqla ziddiyyət təşkil edib etməməsinə baxmayaraq ancaq dövlətdaxili qüvvədədir. Lakin bu, onun qəti üstünlüyü demək deyil. Fərd öz dövlətinə ancaq daxili hüququn beynəlxalq hüquqla nə dərəcədə uzlaşması məsələsində ilk qərarın qəbul olunmasını güzəşt edir.

Beynəlxalq hüquqda baş verən və bəşəriyyətin tərəqqisinə yönələn ümumi bəşəri xarakterli dəyişikliklər monist nəzəriyyələrdən, demək olar ki, imtinaya səbəb olmuşdur.

Müstəqil hüquqi sistemlə olan beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq daim qarşılıqlı əlaqədədir. Bu qarşılıqlı əlaqə zamanı dövlətdaxili hüquq rolu daha əhəmiyyətlidir. Dövlətlər beynəlxalq hüquq yaradıcılığında iştirak edərkən öz daxili hüquq imkan və xarakterinin nəzərə alıb. Lakin getdikcə mövcud normaların qarşılıqlı əlaqəsi zamanı beynəlxalq hüquq normalarının daha əhəmiyyətli olması ön plana çıxır. Bu prinsip beynəlxalq müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana konvensiyasının 27-ci maddəsində daha aydın ifadə olunmuşdur. Müqavilənin iştirakçısı olan dövlət öz öhdəliyini yerinə yetirməməsinə ad qazandırmaq üçün daxili hüququn müddəalarına istinad edə bilməz.

İctimai münasibətlər, dövlətlə əlaqəsindən asılı olaraq, dövlətlərarası və qeyri-dövlətlərarası xarakterli beynəlxalq münasibətlərə bölünür. Dövlətlərarası münasibətlə birbaşa beynəlxalq hüquqla, qalanları isə, bir qayda olaraq dövlətdaxili hüquqla tənzimlənir. Lakin ictimai münasibətlərin hər birinin tənzimlənməsi zamanı beynəlxalq və dövlətdaxili hüquq normalarının intensiv qarşılıqlı əlaqəsi mümkündür. Dövlətlərin xarici fəaliyyəti beynəlxalq hüquqla, dövlətin daxilində bu fəaliyyətlə bağlı görülən tədbirlər isə dövlətdaxili hüquqla tənzimlənir. Məsələn; Beynəlxalq müqavilələrin bağlanma qaydaları onların hər ikisi ilə tənzimlənir. Beynəlxalq hüquq bütövlükdə öhdəlik qoyursa milli hüquq bu öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin edəcək, məsul orqan və vəzifəli şəxsləri müəyyən edir.

İctimai münasibətlərin bütün kateqoriyaları öz aralarında qarşılıqlı əlaqədə olduğundan onların tənzimləyən hüquq sistemlərinin qarşılıqlı əlaqəsi hüquqi cəhətdən zərurətə çevrilir.

Dövlətlərin ərazi üstünlüyü hüdudlarında həyata keçirilən Hakimiyyətlərarası münasibətlər zamanı beynəlxalq və dövlətlərarası hüquqların tənzimləmə obyektləri çox məhdud sahələrdə üst-üstə düşə bilər. Səciyyəvi nüsunə kimi İdiplomatik konsul münasibətlərini göstərmək olar. Belə ki, diplomatik və konsul nümayəndəliklərin, onların heyyyətinin hüquqi vəziyyətini müəyyən edən mənbələrə beynəlxalq müqavilə və adətlərdən əlavə, dövlətin daxili qanunlarında aiddir.

Dövlətdaxili hüquqa ikili təsir göstərir. Bir tərəfdən milli hüququn məzmunu beynəlxalq hüquq normalalarının məzmununa təsir edir. Bunun maddi təsir adlandırmaq olar. Digər tərəfdən dövlətdaxili hüququn beynəlxalq hüquq normalalarının yaradılma qaydalarına aid normaları beynəlxalq hüquq normalalarının etibarlılığına təsir edir. Belə təsirə isə prosesual təsir deyilir.

Beynəlxalq hüquq normalalarının məzmununa ilk növbədə, dövlətlərin xarici siyasətinin çox zaman əsas qanunlarında əks olunan prinsipləri təsir edir. Beynəlxalq hüquq normalalarından əlavə, dövlətin xarici siyasi funksiyalarının həyata keçirilməsinin müxtəlif məsələlərini təmsiləyən konkret daxili hüquq normaları da (məsələn dövlətin və onun mülkiyyətinin toxunulmazlığına Aid dövlətdaxili qanunlar) təsir edir. Müvafiq daxili hüquq normaları beynəlxalq xüsusi hüquq məsələlərinə Aid beynəlxalq müqavilələrin də məzmununa təsir edir.

Onuda qeyd etmək lazımdır ki, hüquq sistemlərinin daxili uyurluğunu təmin edən bir sıra hüquqi qaydalar (sonrakı qanun əvvəlkinə ləğv edir, xüsusi qanun daha ümumi ləğv edir. heç kəs malik olduğundan artıq hüquqları digərinə verə bilməz və s.) əvvəl məhz daxili hüquqda yaranmış, sonralar isə beynəlxalq hüquq tərəfindən mənimsənilmişdir.

Bu dediklərimizə əsasən qeyd edə bilərik ki, müasir beynəlxalq hüquq yeni və ən optimal nəzəriyyəni meydana çıxarmışdır. Bu **«Koordinasiya» nəzəriyyəsidir.**

Bu nəzəriyyənin nümayəndələri (**Antsilotti, Fitsmoris**) beynəlxalq hüquq və dövlətdaxili hüququn eyni sahədə fəaliyyət göstərməsini və eyni predmeti olmasını inkar edirlər. Onların fikrincə, bu iki hüquq sistemi heç vaxt ziddiyyətdə olmur. Hər sistemin «öhdəlikləri» kolliziyada ola bilər və hansı öhdəliyin üstün olmasını hüquq sistemi özü müəyyən edir. Belə ki, milli hüquq məsələnin həllini beynəlxalq hüquqa «göndərmirsə», müvafiq milli hüquq norması tətbiq edilir və əksinə. Göründüyü kimi, bu yanaşma dualizm nəzəriyyəsi ilə, demək olar ki, eynidir və praktiki baxımdan onların arasında çox cüzi fərq vardır. Fərq, əsas etibarilə, nəzəri cəhətdəndir: indi haqqında danışdığımız nəzəriyyənin məğzində duran ideya ondan ibarətdir ki, - bu, onun adından bəllidir, - beynəlxalq hüquq və dövlətdaxili hüquq sistemi kimi bir-biri ilə ziddiyyətdə olmur; monizm və dualizm isə «konfrontasiya» nəzəriyyələridir.

2. Beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı təsir məsələləri.

a) beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili hüquq sistemində həyata keçirilməsi.

Beynəlxalq hüquq normalarının həyata keçirilməsi dövlətdaxili hüququn subyektləri tərəfindən müəyyən hərəklər tələb edir. Çox zaman onun göstərişləri dövlət suverenliyi sferasında realizə edilir. Beynəlxalq hüquqda müəyyən olunan beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi üçün milli hüquqdan istifadə olunur.

L.B.Levin beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili hüquq qaydasında qüvvəyə minməsinin üç; transformasiya, resepsiya və istinad etmə vasitəsini təklif edirdi. O, transformasiyanı vasitə kimi göstərsədə onun mahiyyətini aydınlaşdırmırdı. Sonralar bu konsepsiya hüquqi ədəbiyyatda inkişaf etdirildi və transformasiya «dövlətin öz beynəlxalq öhdəliklərinin yerinə yetirilməsinin təmin olunmasına yönələn daxili normativ aktları (qanunlar, beynəlxalq müqavilələrin nəşri, inzibati qərarlar, ratifikasiya aktları, sərəncamlar və s.)», beynəlxalq hüququn həyata keçirilməsi üsulu kimi müəyyən olundu.

Transformasiya şərti termindir, burada heç də beynəlxalq hüquq normasına çevrilməsi baş vermir. Sadəcə dövlət öz daxili hüququnun köməyi ilə beynəlxalq hüquq normalarının realizasiyasının təmin edir. Buna görə də R.A.Müllerson onu «beynəlxalq hüquq normalarının milli hüquqi implementasiyası» adlandırır.

Bir qrup müəlliflər beynəlxalq hüququn dövlətdaxili hüquq vasitəsilə həyata keçirilməsinin bütün normalarının transformasiyaya aid edirlər. Məsələn; S.V.Çerniçenko onun beş növünü fərqləndirir; avtomatik inkorporasiya, fərdi inkorporasiya, istinad etmə, adaptasiya, lektiləşdirmə.

Digərləri isə istinad etməni müstəqil forma kimi ayırır, ya da ki, müqavilənin ratifikasiyası və nəşrinin transformasiya aktı olmasının şübhə altına alırlar.

Transformasiyanın müxtəlif formaları arasında mahiyyət fərqi yoxdur. Burada fərq ancaq beynəlxalq hüquq normaları həyata keçirilərkən onunla dövlətdaxili hüquq arasında zəruri əlaqəni rəalizəsinin hüquqi texnikasında ola bilər.

Lakin dövlətlərarası münasibətləri tənzimləyən beynəlxalq hüquq normalarında dövlətdaxili hüquq normalarının yardımınca ehtiyacı ola bilər. Dövlət orqanlarının, onun vəzifəli şəxslərinin səlahiyyətlərini müəyyən edən milli hüquq normaları beynəlxalq hüququn tələblərinin yerinə yetirilməsini təmin etmək məqsədilə, dövlətlərarası öhdəliyi konkret orqanın öhdəliyinə transformasiya edir. Bu zaman dövlət mexanizminin yalnız fəaliyyəti milli hüquq normaları ilə tənzimlənən, lakin beynəlxalq hüquq normalarının icrasının təmin edilməsi üçün zəruri olan müəyyən hissəsi fəaliyyətə başlayır.

Lakin müasir Beynəlxalq hüquq normaları daxili hüquq sistemlərinin «vasitəçiliyi» olmadan lazımi qaydada həyata keçirilə bilməz. Xüsusilə insan hüquqları, cinayətkarların verilməsi, iqtisadi münasibətlər, regional inteqrasiya və bu kimi digər məsələləri nizama salan beynəlxalq hüquq müddəalarının implementasiyası, yəni həyata keçirilməsi, prinsip etibarilə, yalnız milli qanunvericinin və milli məhkəmənin «iştirakı» ilə mümkündür. Bu «iştirak»ın forma və metodları müxtəlifdir və dövlətdən-dövlətə fərqlənir: beynəlxalq hüquqda bununla bağlı vahid normativ sxem yoxdur. Beynəlxalq hüquq baxımından, dövlətin öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəlikləri milli səviyyədə necə həyata keçirməsi və bütövlükdə beynəlxalq hüquqla milli hüququn qarşılıqlı münasibəti problemini necə həll etməsi, prinsip etibarilə, vacib deyildir. Vacib cəhət ondan ibarətdir ki, - bu, əslində ümumi beynəlxalq hüququn imperativ tələbidir, - dövlətlər beynəlxalq hüquq normalarına əməl etsinlər və lazımi hallarda onların dövlətdaxili qüvvəsini təmin etsinlər. Təkrar edirik ki, bu tələbin yerinə yetirilməsinin forma və vasitələrinin seçilməsi hər bir dövlətin öz konstitusiyaya qanunvericiliyində və praktikasında müəyyən olunur.

Milli hüququn beynəlxalq hüquq normalarının rəalizəsinə köməyin **iki** əsas variantı mümkündür. **Birincisi**, dövlət, öz daxili hüququna tərəfləri fiziki və hüquqi şəxslər olan ictimai münasibətləri tənzimləyən beynəlxalq müqavilə, yaxud adətən qaydalırının tətbiq edilməsini saksiyalaşdıran beynəlxalq hüquqa **istinad edici norma** daxil edir. Bu istinad edici vasitə adlanır.

Beynəlxalq hüquqa müxtəlif formada istinad etmə mümkündür. Bəzi dövlətlərin konstitusiyaları beynəlxalq hüququ ölkə hüququnun bir hissəsi elən edir. ABŞ Konstitusiyasının ikinci bölməsində deyilir: «Birləşmiş Ştatların bağladığı və bağlayacağı müqavilələr ölkənin ali hüququdur». İspaniya Konstitusiyasının 96-cı maddəsində deyilir. «Qanuni bağlanmış və İspaniyada rəsmi nəşr olunan beynəlxalq müqavilələr onun daxili qanunvericiliyinin hissəsidir». Fransa Konstitusiyasının 55-ci maddəsində isə əlavə şərt irəli sürülür. «Müqavilələr və razılaşmalar daxili qanunlardan üstün olmaları üçün digər tərəf onların hər birinə əməl etməlidir». Burada Azərbaycan Respublikasında istisna deyil. Onun Konstitusiyasının 151-ci maddəsində deyilir. «Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir».

İkinci üsul isə daha universal vasitədir. Bu zaman dövlət beynəlxalq hüquq normalarının göstərişlərinin yerinə yetirilməsinə yardım edən daxili hüquq norması qəbul edir. Bu halda daxili hüquq normaları mətnə beynəlxalq hüquq qaydalarını təkrar edə bilər.

Bəzən beynəlxalq hüquq normalarının realizasiyası üçün daxili hüququn istinad etmə xarakterli deyil, maddi normaları da (Çerņiçenko bunu adaptasiya adlandırır) tətbiq olunur.

Beləliklə, insan hüquqları haqqında beynəlxalq-hüquqi normaların dövlətdaxili qüvvəsini təmin etmək vəzifəsi – mahiyyət etibarını ilə nəticə öhdəliyidir, belə ki, qeyd edildiyi kimi, bu vəzifənin yerinə yetirildiyi kimi forma və vasitələrinin seçilməsi dövlətin öz konstitusiyası qanunvericiliyi və praktikasında müəyyən olunur.

Dövlətlərin konstitusiya praktikasından çıxış edərək, beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili implementasiyasının iki əsas üsulunu göstərmək olar:

1. İnkorporasiya («daxiletmə»);

Bu zaman beynəlxalq hüquq normaları, onların məcburiliyi dövlət tərəfindən müvafiq qaydada tanındıqdan sonra heç bir dövlətdaxili akt olmadan birbaşa milli hüquqa daxil edilir və milli hüquq normaları kimi tətbiq edilir. İnkorporasiya aşağıdakı qaydada formulə edilir: «beynəlxalq hüquq milli hüququn tərkib hissəsidir». Dünyanın əksər ölkələrində, o cümlədən Azərbaycan Respublikasında bu üsuldən istifadə olunur.

2. Transformasiya («çevirmə»).

Bu halda beynəlxalq hüquq ipso facto milli hüququn hissəsi sayılmaz. Beynəlxalq hüquq milli hüquqa ayrı-ayrı qanunvericilik aktları vasitəsilə daxil edilir (yəni, beynəlxalq hüquq milli hüquqa «çevrilir», «transformasiya edilir»). Deməli, beynəlxalq normanı milli hüquq sisteminə gətirən qanun verilməyibsə, milli məhkəmə həmin normanın heç cür tətbiq edə bilməz. Böyük Britaniyada, Skandinaviya ölkələrində, Taylandda və bir sıra digər dövlətlərdə transformasiya üsulu əsas götürülür.

b). Milli qanunvericiliyin beynəlxalq hüquq normalarına uyğunlaşdırılması

Hər bir dövlət öz üzərinə götürdüyü beynəlxalq öhdəlikləri vicdanla yerinə yetirmək üçün daxili qanunvericilik sisteminin bu öhdəliklərə uyğun olmasını təmin etməlidir. Əslində bu, beynəlxalq hüquq normalarının həyata keçirilməsinin ən optimal yoludur.

Çox zaman zəruri qanunvericilik tədbirlərinin həyata keçirilməsi beynəlxalq müqavilələrdə bir tələb kimi iştirakçı dövlətlərin üzərinə qoyulur. İfadə formasına görə bu göstərişlər iki cür olur:

1. ümumi göstərişlər.

Əsas etibarilə insan hüquqları haqqında beynəlxalq konvensiyalara daxil edilən bu cür müddələrdə ümumi şəkildə göstərilir ki, iştirakçı dövlətlər bu konvensiyalarda bəyan edilmiş hüquq və azadlıqlara əməl olunmasını təmin etmək üçün zəruri qanunvericilik tədbirləri həyata keçirməlidirlər. Məsələn, «Uşaq hüquqları haqqında» 1989-cu il Konvensiyasının 4-cü maddəsində deyilir ki, «iştirakçı dövlətlər bu Konvensiyada tanınmış hüquqların həyata keçirilməsi üçün bütün müvafiq qanunvericilik, inzibati və digər tədbirlər görməlidirlər».

Qeyd edək ki, bu cür ümumi göstərişlərin yerinə yetirilməməsi özü-özlüyündə beynəlxalq hüququn pozulması kimi tövsif edilə bilməz. Beynəlxalq hüquq pozuntusundan o zaman danışmaq olar ki, dövlət öz öhdəliklərini hər hansı bir konkret halda yerinə yetirməmiş olur. İnsan hüquqları ilə bağlı bizim misalımızda, dövlətdaxili hüququn beynəlxalq hüquqa zidd olması o halda beynəlxalq hüquq pozuntusu sayılır ki, bu zaman konkret şəxsin hər hansı hüquq və ya azadlığı pozulmuş olur.

2. konkret göstərişlər.

Bu halda müəyyən qanunvericilik tədbirlərinin həyata keçirilməsi – müvafiq qanunların və digər aktların qəbul olunması və ya ləğv edilməsi – müqavilə iştirakçılarının üzərinə birbaşa vəzifə kimi qoyulur. Beynəlxalq hüquqda bu cür öhdəliklərə davranış öhdəlikləri deyilir. Dövlətin bu öhdəliyi yerinə yetirməməsi birbaşa beynəlxalq hüquq pozuntusu doğurur.

Belə bir misal göstərək. «İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında» 1966-cı il Beynəlxalq Paktın 10-cu maddəsinin 3-cü bəndində iştirakçı dövlətlərdən tələb olunur ki, uşaq əməyinin müəyyən növlərinin tətbiqini qanunvericilik qaydasında qadağan etsinlər və buna görə cəza nəzərdə tutsunlar. Müvafiq qanunvericilik aktlarının dövlət tərəfindən qəbul olunmaması, əgər hətta yetkinlik yaşına çatmamış hər hansı bir şəxsin bu cür işlərə cəlb edilməsi halı olmayıbsa və zərərli nəticələr törədilməyibsə belə, Paktın pozulması kimi nəzərdən keçiriləcəkdir.

«Genosid cinayətinin qarşısının alınması və cəzalandırılması haqqında Konvensiyanın V maddəsində də konkret göstəriş öz əksini tapmışdır; burada iştirakçı dövlətlərin üzərinə birbaşa öhdəlik qoyulur ki, onlar öz cinayət qanunlarında genosid cinayətinə görə müvafiq cəza nəzərdə tutsunlar.

c). Azərbaycan Respublikasının daxili hüquq sistemi və beynəlxalq hüquq.

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan Respublikası beynəlxalq hüquq normalarının həyata keçirilməsinin inkorporasiya yolunu seçmişdir. Belə ki, Konstitusiyamızın 148-ci maddəsinin II bəndinə görə, «Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir». Göstərilən maddə bütün beynəlxalq müqavilələrin, yəni təkcə dövlətlərarası deyil, habelə hökumətlərarası və idarələrarası sazişlərin və ümumi inkorporasiyasını nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası milli hüquqa daxil edilmiş beynəlxalq müqavilələrin normativ rəngi haqqında məsələdən yan keçməmişdir. Həmin məsələnin həlli 151-ci maddədə öz əksini tapmışdır. Maddədə deyilir: «Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ-hüquqi aktlar (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendum yolu ilə qəbul edilmiş aktlar istisna olunmaqla) və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası

müqavilələr arasında ziddiyyət yarandıqda, beynəlxalq müqavilələr tətbiq olunur». Göründüyü kimi, bu maddədə yalnız Azərbaycan Respublikasının tərəfi olduğu dövlətlərarası müqavilələr nəzərdə tutulmuşdur. Hökumətlərarası müqavilələrin hüquqi qüvvəsinə gəldikdə isə, 130-cu maddənin III bəndinin 6-cı yarım bəndindən belə bir nəticə çıxır ki, normativ ierarxiyada onlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyaya və qanunlarından aşağıda dayanır.

İlk baxışdan belə bir təəssürat yaranır ki, Konstitusiyaya həmin bu maddədə beynəlxalq hüququn primatını (üstünlüyünü) müəyyən etmişdir. Lakin əslində 151-ci maddə beynəlxalq müqavilənin müddəaları ilə Azərbaycan Respublikasının normativ-hüquqi aktları arasında mümkün ziddiyyətləri həll etmək rolunu oynayır. Belə bir ziddiyyət olduqda, məhkəmə bu müddəaları ləğv edə və ya dəyişdirə bilməz, yalnız həmin müddələrin tətbiqindən imtina elan edir. Dövlətdaxili hüquq norması qüvvədə qalır, doğrudur, bu zaman Azərbaycanın öz qanunvericiliyini beynəlxalq hüquqa uyğunlaşdırmaq kimi beynəlxalq öhdəliyi haqqında məsələ aktuallaşır.

151-ci maddənin mənasına əsasən, beynəlxalq müqavilə və milli qanun arasındakı kolliziyalar *lex posteriori derogat legi priori* prinsipi əsasında həll olunmalıdır; beynəlxalq müqavilə həm Azərbaycan Respublikası üçün qüvvəyə minməzdən qabaq, həm də ondan sonra qəbul olunmuş istənilən normativ-hüquqi aktlara münasibətdə üstünlüyə malikdir.

Sual 3. Beynəlxalq müqavilələrin milli məhkəmələr tərəfindən tətbiqi

İnkorporasiya yolu ilə beynəlxalq müqavilənin milli hüquqa daxil edilməsi onun birbaşa tətbiq oluna bilməsi demək deyil. Başqa sözlə, məhkəmədən tələb etmək olmaz ki, o, dövlətin iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilənin hər hansı işin həlli üçün birbaşa tətbiq etsin. Beynəlxalq hüquq dövlətdaxili hüququn bir hissəsi elan edildiyi bütün ölkələrin məhkəmə təcrübəsində, adətən, müvafiq beynəlxalq müqavilənin özü icra olunan («self-executing») və ya özü icra olunmayan («non-self-executing») müqavilə olub-olmaması haqqında məsələ ortaya çıxır.

Özü-özünə icra olunan o müqavilələrə (müqavilə müddəalarına) deyilir ki, onlar milli hüquq subyektlərinin iştirakı olan münasibətləri avtomatik tənzimləyən dəqiq hüquqi öhdəliklər nəzərdə tutur və məhkəmələr bilavasitə iddia ilə təmin oluna bilən hüquq və vəzifələr yaradır. Başqa sözlə, özü icra olunan müqavilələr elə müqavilələrdir ki, onun normaları bitkin və konkret olduğundan, ictimai münasibətləri əlavə, konkretləşdiricisiz, normalarsız tənzimləyə bilər.

Özü-özünə icra olunmayan müqavilələr isə özündən sonra müəyyən qanunvericilik aktlarının verilməsini tələb edir. Başqa sözlə özü icra olunmayan müqavilələr isə dövlətin onun qaydalarının daxilə tətbiq olunmasının sanksiyalaşdırmasına baxmayaraq, yerinə yetirilməsi üçün konkretləşdirici dövlətdaxili normayaratma tələb edən müqavilələrdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki; beynəlxalq-hüquqi normaların böyük əksəriyyəti (o cümlədən, insan hüquqları sahəsində) ilk növbədə bu normaları tanınmış dövlətlərin özünə yönəlmişdir və onların orqanları üçün qanunverici, təşkilatı və digər xarakterli müvafiq öhdəliklər yaradır. Bu normalar məhkəmə tətbiqi üçün zəruri hüquqi standartlar nəzərdə tutur. Xüsusilə bu, proqram xarakteri daşıyan, yəni yalnız ən ümumi istiqamətlər, davranış sərhədləri müəyyən edən, adekvat qanunverici və ya inzibati tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurətinin birbaşa və ya dolaylı yolla göstərən müqavilələrə (məsələn, «çərçivə konvensiyalarına») aiddir. Ona görə də milli hakimlər bu müqavilələri özü-özlüyündə tətbiq edə bilməzlər. Məsələn, insan hüquqları sahəsində universal müqavilə olan İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktı göstərək. İnsan hüquqlarının «ikinci nəslini» özündə əks etdirən bu çox mühüm sənəd razılığa gələn tərəflərin niyyətinə görə özü-özünə icra olunan sayıla bilməz. Belə bir nəticə Paktın 2-ci (I) maddəsindən birbaşa irəli gəlir. Həmin maddədə deyilir ki, iştirakçı dövlətlər Pakta bəyan olunmuş hüquqları «öz ehtiyatlarının maksimal həddlərində», «tədricən» və «bütün müvafiq üsullarla, o cümlədən qanunvericilik tədbirləri qəbul etməklə» həyata keçirməyi öz öhdələrinə götürürlər. Həmin öhdələklərin həyata keçirilməsinin başlıca üsulu kimi milli qanunvericiliyə göndərişin olması Paktın ehtiva olunmuş normaların özü-özünə icra olunması istisna edir. Bundan əlavə, Paktın təsbit olunmuş bütün hüquqlar (həmkarlar ittifaqları yaratmaq hüququndan başqa – maddə 8), iştirakçı dövlətlər tərəfindən yalnız «tanınır». Eyni qaydada

məhkəmə digər universal sənədin – Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın müddəalarının bilavasitə tətbiqindən, Paktın 2 (II) maddəsinə söykənməklə, imtina edə bilər. Həmin maddəyə görə, dövlətlərin, Paktın bütün müddəalarının (6-27-ci maddələr) əsasında düran başlıca vəzifəsi «həmin Paktda təsbit olunmuş hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruri ola bilən qanunverici və ya digər tədbirlərin» görülməsindən ibarətdir. Bunlardan fərqli olaraq, insan hüquqları sahəsində mövcud Beynəlxalq sazişlərin ən səmərəlisi olan Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının müvafiq müddəaları başqa cür formula edilmişdir. İştirakçı – dövlətlərin Konvensiyadan irəli gələn öhdəliklərini öz daxili yurisdiksiyası çərçivəsində necə yerinə yetirilməli olduqlarını Avropa Konvensiyası birbaşa göstərməsədə, 1-ci və 13-cü maddələrə əsasən onun bilavasitə tətbiq olunma bilməsi haqqında nəticəyə cəlmək olar. Hal-hazırda Konvensiyasının iştirakçısı olan dövlətlərin çoxu onun əsas müddəalarının özü-özünə icra olunmasını və dövlətdaxili tətbiqini qeyd-şərtsiz tanıyır.

Qeyd etməlidir ki, özü-özünə icra olunan və icra olunmayan müqavilələrin tərifi və habelə müəyyən olunan siyahısı yoxdur və praktik cəhətdən bu, heç mümkündə deyil. Bu və ya digər müqavilənin özü-özünə icra olunan olub-olmaması haqqında məsələ dövlətdaxili hüququn vəzifəsidir və onun həlli dövlətdən – dövlətə fərqlənəcəkdir. Bu cavab milli konstitusiyalardan, məhkəmə təcrübəsindən, hüquqi ənənələrdən və i.a. fərqlənir. Doğrudur, özündən sonra dövlətdaxili qanunvericilik tədbirlərini açıq-aydın tələb edən və olduqca ümumi və proqram xarakterli öhdəliklər nəzərdə tutan müqavilələr, çox güman ki, bütün ölkələrdə özü-özünə icra olunmayan müqavilələr kimi elan olunacaqdır. Buda bir faktır ki, bəzi dövlətlərdə «özü-özünə icra olunmayan müqavilə» anlayışı məhkəmələr tərəfindən bu və ya digər beynəlxalq sazişin tətbiqindən boyun qaçırmaq üçün istifadə olunur (daha doğrusu, sui-istifadə olunur), Məsələn, bu hala ABŞ-da tez-tez rast gəlinir, halbuki məlumdur ki, ABŞ-ın Konstitusiyası beynəlxalq müqavilələri «ölkənin ali hüququnun» bir hissəsi elan edilmişdir (VI maddə).

Monizm konsepsiyasını qəbul etmiş ölkələrdə, beynəlxalq müqavilənin özü-özünə icra olunmasını müəyyən edilməsi problemi ilə qarşılaşan məhkəmələr, adətən, bir-biri ilə sıx əlaqəli iki sual qoyurlar: birincisi, müqavilə, onun dili, məqsədi və kontekstini nəzərə alınmaqla, birbaşa tətbiq olunma bilər, ikincisi, razılığa gələn

dövlətlər fərdlərə məhkəmədə müdafiə oluna bilən hüquq və vəzifələri bilavasitə vermək niyyətində olmuşlarmı. Bu və ya digər müqaviləni özü-özünə icra olunmasını müəyyən etmək üçün bəzən yalnız bir suala cavab vermək kifayət olur, bəzən də yalnız bir suala onların hər ikisi yoxlanılır.

Təcrübə göstərir ki, Beynəlxalq müqavilənin bilavasitə tətbiq oluna bilməsini müəyyən etmək məqsədilə məhkəmələr şərh üçün çox hallarda Xarici İşlər Nazirliyinə müraciət edir və bir sıra ölkələrdə bu şərh məhkəmələr üçün məcburidir: ancaq bu hal bütövlükdə müsbət sayıla bilməz. Bununla əlaqədar nüfuzlu beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatının – Beynəlxalq Hüquq İnstitutunun 1993-cü ilin sentaybrda qeyd etdiyi qətnamə maraqlıdır. Qətnamənin birinci maddəsində deyilir; «Milli məhkəmələrdə dövlətdaxili hüquq sistemi tərəfindən beynəlxalq hüququ tam müstəqilliklə təfsir və tətbiq etmək səlahiyyəti verilməlidir».

Bəzi dövlətlər qanunvericilik qaydasında da konstitusiya səviyyəsində (Niderland, Fransa, Yunanıstan, CAR və b.), ya da xüsusi qanunlarda (məsələn, Rusiya) öz-özünə icra olunan müqavilələrin anlayışını vermiş və bununla öz məhkəmələri üçün hansı beynəlxalq müqavilələrin birbaşa tətbiq olunması barədə ümumi rəhbərlik müəyyən etmişlər.

Çox təəsüf ki, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi bu barədə heç nə demir. Məntiqə görə güman etmək olar ki, bu məsələ öz konsetual həllini «Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrinin bağlanması, icrası və xitam olunması haqqında» 13 iyun 1995-ci il tarixli Qanunda tapardı. Lakin Qanun, beynəlxalq müqavilələrin dövlətdaxirli implemantasiyası, o cümlədən məhkəmələrin tətbiqi haqqında məsələdən tamamilə yan keçir. Doğrudur, burada müqavilələrin icrası barədə bir sıra deklarativ müddəalar (15-ci, 16-cı və 17-ci maddələr) öz əksini tapmışdır. 1997-ci ilin iyun ayının 10-da qəbul olunmuş «Məhkəmələr və hakimlər haqqında» Qanun da bu məsələyə heç bir aydınlıq gətirməmişdir. Qanunun «məhkəmələr işlərə baxarkən... habelə Azərbaycan Respublikasının tərəfdar olduğu beynəlxalq müqavilələri əldə rəhbər tutur» müddəası (maddə 4 (3)), göründüyü kimi, öz-özünə icra olunan müqavilələr haqqında məsələni həll etmir. Yuxarıda biz əsaslandırmağa çalışdıq ki, «məhkəmə qanunu əldə rəhbər tutur» və «məhkəmə beynəlxalq müqaviləni əldə rəhbər tutur» ifadələri bir-biri ilə heç də eyni deyildir. Axırncı ifadənin sadə şərh belədir: milli

məhkəmə yalnız o beynəlxalq müqaviləni tətbiq edir ki, həmin müqaviləni tətbiq etmək olar.

Beynəlxalq müqavilə normalarının milli məhkəmələr tərəfindən tətbiqi müxtəlif normalar kəsb edə bilər; bu beynəlxalq hüququn müstəqil və ya əlavə hüquqi dəlil kimi istifadə olunmasından asılıdır. Praktikaya əsaslanaraq, beynəlxalq müqavilələrin tətbiqinin üç formasını göstərmək olar:

- 1) *contra legem* (qanunun ziddinə olaraq);
- 2) *praeter legem* (qanunla yanaşı olaraq);
- 3) *secundum legem* (qanuna əlavə olaraq);

Birinci halda məhkəmə beynəlxalq müqaviləni ona zidd olan milli qanunvericilik normasının *contra legem* tətbiqi, məsələn, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz 151-ci maddəsinin və demək olar ki, bütüə gari qanunlarda ehtiva olunmuş *an loci* müddəanın əsasında ola bilər.

İkinci halda məhkəmə beynəlxalq müqaviləyə maddi qanunvericilikdə olan boşluqların doldurulması məqsədilə və yaxud onun aydın olmayan müddəaları ilə bağlı müraciət edə bilər.

Beynəlxalq müqavilənin *secundum legem* tətbiqi zamanı müqavilə əlavə hüquqi dəlil kimi milli hüquq normalarının təfsirinin köməkçi vasitəsi kimi çıxış edir. Bu halda məhkəmə öz dəlillərinin gücünü artırmaq üçün beynəlxalq hüquqa «üz tutur». Buna görə də konkret işin həlli üçün bu cür istinad elə bir həlledici əhəmiyyət kəsb etmir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi bir neçə dəfə yalnız bu qaydada beynəlxalq sənədlərə müraciət etmişdir (məsələn: «Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 32-ci maddəsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 29-cu maddəsinin IV hissəsinə uyğunluğu haqqında» 12 yanvar 1999-cu il tarixli qərar; «Bakı Şəhər Xalq Deputatları Soveti İcra Komitəsinin 20 aprel 1990-cı il tarixli 3/81№-li qərarının ləğv edilməsi haqqında» Bakı şəhər icra hakimiyyəti başçısının 1995-ci il 14 iyul tarixli, 876 sayılı sərəncamı ilə əlaqədar hakimiyyətlər arasında səlahiyyətlərin bölünməsinə dair mübahisə haqqında» 16 fevral 1999-cu il tarixli qərar).

1. Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də referendum yolu ilə qəbul olunmuş Konstitusiyası bütünlükdə beynəlxalq hüququn və o cümlədən, beynəlxalq insan hüquqları standartlarının dövlətdaxili implementasiyası üçün adekvat hüquqi əsas müəyyən etmişdir.

2. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında insan hüquqları sahəsində beynəlxalq müqavilə standartlarına daxili qanunlar üzərində (maddə 151) və hətta müvafiq konstitusiya normaları üzərində maddə 12 (II) «ad hoc» üstünlüyünün bəyan edilməsi çox mütərəqqi müddəə kimi qəbul olunmalıdır, lakin o, məhkəmə təcrübəsində təsdiq edilməli və inkişaf etdirilməlidir.

3. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası beynəlxalq hüquq normalarının dövlətdaxili implementasiyası üçün inkorporasiya yolunun bəyan etmişdir (maddə 148 (II)). Lakin beynəlxalq müqavilə hüququnun daxili qanunvericilik sisteminin ayrılmaz hissəsi kimi tanınması heç də birincinin ölkə ərazisində bilavasitə tətbiq oluna bilməsini tətbiq oluna bilməsini cüman etmir. Bilavasitə yalnız öz-özünə icra olunan müqavilələr, yəni milli hüquq subyektlərinin iştirakı ilə olan münasibətləri birbaşa tənzimləyən və məhkəmə bilavasitə iddia ilə təmin olunan hüquq və vəzifələr yaradan müqavilələr tətbiq oluna bilər.

4. İnsan hüquqları sahəsindəki beynəlxalq müqavilə müddələrinin əksəriyyəti öz-özünə icra olunan deyildir. Buna görə də bu cür müddələrin ölkə hüququnun ayrılan hissəsi elan olunması həlli hüquqların həqiqi müdafiəsinə çox az səmərə verir. Belə normaların həyata keçirilməsi üçün ən yaxşı vasitə onların milli qanunvericiliyə transformasiyası olardı. Fikrimizcə, Azərbaycan Respublikası əsas etibarlı ilə məhz bu yolla («de facto dualism» yolu ilə) getməlidir, çünki, ölkəmizdə hələ ki, tam müstəqil və beynəlxalq hüquqda səlahiyyətli olan məhkəmə sistemi yaradılmamışdır.

5. Təəsüf ki, Azərbaycanda nə Konstitusiyada, nə də müvafiq qanunvericilik aktlarının heç birində öz-özünə icra olunan müqavilələr konsepsiyası tanınmamışdır. Bu boşluğu məhkəmələr, xüsusilə Konstitusiya Məhkəməsi doldura bilər və doldurmalıdır.